

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מסעי, תשע"ד
מספר 1078מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחתיכם לרב תרבה את נחלתו ולמעט תמעיט את נחלתו יואל אליצור

חלוקת הארץ אמורה להתבצע לפי שני עקרונות: לפי מספר האנשים ולפי הגורל. וכאן מתעוררות שלוש שאלות:
א. שני עקרונות יסוד אלה של החלוקה נראים סותרים זה את זה. אם החלוקה היא לפי גודל אוכלוסייה, אין לעשות זאת לפי גורל. גורל מחייב חלוקה שווה, ואז אי אפשר להתאים את החלוקה לגודל האוכלוסייה.

ב. האם נתקיים "לְרַב תְּרַבָּה נַחֲלָתוֹ"? שטח הנחלה הגדול ביותר היה ללא ספק של מטה **מנשה**. שבט זה נחל כידוע משני עברי הירדן. נחלתו בעבר הירדן המערבי השתרעה מסביבות שכם עד הכרמל מכאן ועד הגלבוע מכאן. בעבר הירדן המזרחי נפלה בגורלו כל ארץ הבשן רחבת הידיים מן הירמוך צפונה וחלק ניכר של הגלעד מן הירמוך דרומה. נחלה עצומה זו שקולה לפחות כנגד שטחם של שלושה-ארבעה שבטים. הנחלה השנייה בגודלה היא לפי האומדן – **אשר**, שנחל לפי עדות הכתוב בפרק י"ט מנחל שיחור לבנת, שהוא כנראה נחל התנינים, ועד צידון הרחוקה בצפון. הנחלה הקטנה ביותר מביין נחלות השבטים היא ארץ **בנימין**. נחלת בנימין אינה אלא רצועה צרה המשתרעת מן הירדן במזרח עד סביבות קריית יערים במערב, ומירושלים בדרום עד סביבות בית אל ועפרה בצפון.

נפנה עתה לפרשת פקודי מטות בני ישראל בכמדבר כ"ו, והנה הפתעה: מנשה השבט העצום בנחלתו, הראשון בגודל השטח, הוא השישי בשבטי ישראל במספר אנשיו. אשר, השני בשטח נחלתו, הוא החמישי בשבטים במספרו, ובנימין, שנחלתו היא הקטנה ביותר, הוא השביעי במספר אנשיו. ושוב מלמדת פרשת הפקודים כי דן הוא השני בשבטים במספר אנשיו, ואילו שטח נחלתו הוא מן הקטנים ביותר, כמפורט ביה' י"ט. נמצא אפוא שבניגוד למצוות התורה קשה לראות התאמה כלשהי בין גודל השבט לגודל נחלתו.

ג. שאלה אחרת היא הרמזים בתורה למקומות המיועדים לשבטי ישראל. יעקב אומר בברכתו ליוסף: "וְאָנֹכִי נִתְּתִי לְךָ שְׂכָם אֶחָד עַל-אֶחֶיךָ" (בר' מח:כב), הרי שהוא מרמז ששכם תהיה בנחלתו של יוסף. על שמעון ולוי הוא אומר: "אֶחְלָקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל" (מט:ז), כלומר לא יקבלו נחלה לעצמם. לוי אכן לא שותף בחלוקת הארץ כלל, ואילו שמעון קיבל אמנם נחלה, אלא שהיא הייתה מובלעת בנגב יהודה, ובני שמעון נשארו שבט נודד בעיקר של רועים. אם הנחלות קבועות היו מראש, מה עניינו של הגורל? בדרך כלל נוטים לחשוב שדברי יעקב נאמרו בנבואה לעתיד, וכך כתבו כמה מן הפרשנים הקלאסיים (כגון רש"י לבר' מט:יא, ראב"ע שם פס' א, רד"ק שם פס' ז). ואולם כמה מרמזי העתיד שבתורה לא נתקיימו במציאות. על זבולון נאמר "זְבוּלֹן לְחוּף יַמִּים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחוּף אֲנִיֹּת וַיִּרְכָּתוּ עַל-צִידָן" (ברכת יעקב, בר' מט:יג); "כִּי שָׁפַע יַמִּים יִינָקוּ" (ברכת משה, דב' לג:יט), אבל במציאות זבולון לא הגיע בשום תקופה לשפת הים. על שפת הים ישב אשר: "אֲשֶׁר יֵשֵׁב לְחוּף יַמִּים וְעַל מִפְרָצָיו יִשְׁכֹּן" (שו' ה:ז); "עַד-צִידוֹן רָבָה" (יה' יט:כח). דבר זה מלמד שהרמזים הגיאוגרפיים לנחלות שבטי ישראל שבתורה אינם נבואה המתארת את מצב הדברים לאחר חלוקת הארץ אלא תכנית מוקדמת שהתגשמה בדרך כלל אבל לא בכל מקרה.

מה הפתרון לשאלות אלו?

על השאלה הראשונה יש להשיב שהגורל לא היה קובע בעצמו דבר אלא עונה על שאלות קונקרטיות כן או לא, אישור או דחייה של שאלה שהובעה בפירוש. דבר זה ניתן ללמוד מכמה פרשיות בספרי נביאים ראשונים. בתיאור פרשת עכן (יה' ז:יד-יח) נאמר "וַיִּקְרַב אֶת-יִשְׂרָאֵל לְשִׁבְטָיו", כלומר כל שבט ושבט הוקרב לחוד, ועל כל אחד

* פרופ' יואל אליצור, אוניברסיטה העברית ירושלים.

מאמר קצר זה עובד מתוך סיכומי שעורים בספר יהושע שלימד אבי מורי פרופ' יהודה אליצור ז"ל בשנים תשכ"ב-תשכ"ג.

נשאלה השאלה אם החוטא משבט זה או לא. על כל השבטים הייתה התשובה שלילית, ועל יהודה חיובית, וכך על המשפחות, בתי האבות והגברים. מעניינת הדגשת הכתוב בפרשת קעילה (שמ"א כג: י-ב). דוד שואל: "שָׁמַעַ שְׁמַעַ עֲבָדְךָ פִּי-מִבְּקֵשׁ שְׁאוּל לְבוֹא אֶל-קַעִילָה..הִיִּסְגַּנִּי בְעֲלֵי קַעִילָה בְּיַד הַיָּרֵד שְׁאוּל פְּאֶשֶׁר שְׁמַעַ עֲבָדְךָ". דוד שאל שתי שאלות יחד ולא נענה אלא על אחת: "וַיֹּאמֶר ה' יָרֵד". אז חזר ושאל "וַיֹּאמֶר דָּוִד הִיִּסְגַּרוּ בְעֲלֵי קַעִילָה אֹתִי וְאֶת-אֲנָשָׁי בְּיַד-שְׁאוּל" ונענה "וַיֹּאמֶר ה' יִסְגְּרוּ". אין הגורל אומר מה לעשות ואיך או מה יקרה ואיך. הוא רק עונה בחיוב או בשלילה על שאלה ברורה או תכנית פעולה מתוכננת ומוכנה.

גורל יהושע היה אפוא קבלת אישור לתכנית חלוקה מוכנה וכתובה שהוכנה בשום שכל וביסודיות. במשך זמן הכיבוש היו שבטים זריזים שהספיקו להתנחל בשטחים שונים – עבר הירדן המזרחי, יהודה והשומרון, פעולתם החלוצית אושררה, ושאר הארץ חולקה לפי התכנית שהכינו האנשים שמינה יהושע לשם כך וזכתה לאישור א-לוהי על ידי הגורל.

כדי להשיב על השאלה השנייה יש לתת את הדעת שבספר יהושע (יח: א-י) נוסף עיקרון שלישי לחלוקה נוסף על גודל השבט והגורל: כתיבת הארץ תחילה ואחר כך חלוקה לפי גורל: "לָכוּ וְהִתְחַלְכוּ בְּאֶרֶץ וְכָתְבוּ אוֹתָהּ וְשִׁבוּ אֵלַי ופֹה אֲשַׁלְּכְךָ לָכֶם גּוֹרֵל לְפָנַי ה' בְּשֵׁלָה". מה משמעות הדבר? ריבוי ומיעוט שנחלה אינו מכוון לגודל השטח כמות שהוא אלא לאפשרויות ההתנחלות שניתן להפיק מהשטח בהתיישבות, בכלכלה ובניצול הקרקע. נאמר: "לָרֵב תִּרְבֶּה...וְלַמְעַט תִּמְעֵיט", אך לא רב ממש ולא מעט ממש. יש שטח מעט שהוא שקול כנגד רב, ויש רב שאינו אלא מעט.

מה הם הגורמים הנוספים? הבה נשתדל להבין מדוע ניתנה למנשה נחלה עצומה כל כך: לעבר הירדן מזרחה קורא הכתוב בספר במדבר ארץ מקנה. גלוי וידוע כי שטח המחיה ההכרחי למגדל בקר וצאן גדול פי כמה מן השטח הדרוש לאיכר. אשר למנשה המערבי, הרי יהושע מצווהו "פִּי הָרִי הִיָּה-לָךְ פִּי-יָעַר הוּא וּבְרָאתוֹ" (יהו' יז). שטח של יערות לא נושבים שיש להכשירו לחקלאות בעמל דורות אין למדדו באותה אמת מידה שבה מודדים שטחי חקלאות מוכנים ומעובדים. למה נטל אשר נחלה עצומה? כי רוב נחלתו לא נכבשה בפועל, ככתוב בשופטים פרק א: "וישב האשרי בקרב הכנעני יושבי הארץ כי לא הורישו".

מתברר שגם למספר הבניינים, המעינות, הבארות, המטעים וכיוצא באלה הייתה חשיבות עבור החלוקה וגודל השטח. אמור מעתה: חלוקת הארץ הייתה מלאכת מחשבת מסובכת וממושכת. לא לחינם אמרו חכמים (סדר עולם פרק יא, זבחים קיח ע"ב, ערכין יג ע"א) כי שבע שנים חילקו את הארץ.

מעתה מבינים אנו היטב מה תפקידם של האנשים שנצטוו להתהלך בארץ ולכתוב אותה. הייתה זאת משלחת שסיירה בארץ במשך שנים ורשמה כל אותם הפרטים: מעיינות, בניינים, מטעים, מובלעות של נכרים וכו', ולפיהם קבעה כמה יחידות מחיה בכל חבל ובכל נחלה. הוא שנאמר:

וַיֵּלְכוּ הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲבְרוּ בְּאֶרֶץ וַיִּכְתְּבוּהָ לְעָרִים לְשִׁבְעָה חֻלְקִים עַל-סֹפֶר וַיָּבִיאוּ אֶל-יְהוֹשֻׁעַ אֶל-הַמַּחֲנֶה שְׁלֵה וַיִּשְׁלַח לָהֶם יְהוֹשֻׁעַ גּוֹרֵל בְּשֵׁלָה לְפָנַי ה' וַיִּחְלַק-שָׁם יְהוֹשֻׁעַ אֶת-הָאָרֶץ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּמַחְלָקָתָם" (יה' יח: ט-י).
 "וַיִּכְתְּבוּהָ לְעָרִים" פירושו הערכת אפשרויות ניצול והתנחלות מבחינה ממשית ומשקית, אדמה ראויה לעיבוד, בניינים קיימים, מטעים וכדומה. משום כך נשלחו שלושה אנשים מכל שבט, כדי שההערכה תהיה מדויקת ובלתי משוחדת.

על השאלה השלישית יש להשיב שהיו בישראל תכניות היוליות עוד מימי בני יעקב על האזורים שיועדו לכל שבט. בעת תכנון חלוקת הארץ הובאו תכניות אלו בחשבון, ומשלחת כותבי הארץ השתדלה להתחשב בהן, אבל לא כולן יכלו להתבצע בפועל מחמת שינויים שחלו, מובלעות נכריות שלא נכבשו, הצפון הרחוק שלא נכבש כלל, היעדר מוטיבציה מספקת בקרב כמה מהשבטים לטרוח בכיבוש ובהורשה, ובעיקר ההתרחבות הבלתי צפויה של ראובן וגד לארץ סיחון שלא הייתה בתכנון הראשוני של חלוקת הארץ.

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
 עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן